

HZ. EBÛ BEKİR MUSHAF'ININ ÂKİBETİ VE HZ. OSMAN'A ATFEDİLEN MUSHAF İDDİALARI ÜZERİNE KISA BİR İNCELEME*

A Brief Study on The Fate of The Hazrat Abu Bakr Mushaf and The
Allegations of A Mushaf Attributed to Hazrat Uthman

Hasan Hüseyin Yeşil

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

imamcezeri@gmail.com

ORCID No: 0000-0002-3439-1279

Araştırma Makalesi/Research Article

Doi: 10.56671/hafizadergisi.1492072

Sayfa: 99-113

Makale Gönderim Tarihi

07/06/2024

Makale Kabul Tarihi

07/11/2024

* Bu makale, Doç. Dr. Mehmet Yusuf Haklı danışmanlığında 2024 yılı içerisinde tamamlanması planan "Kitâbeti Açısından Kur'an'ın İcâzı" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır/Türkiye, 2024.

Öz

Kur'ân'ın metinleşme süreci, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) (ö. 11/632) nâzil olmasıyla birlikte başlamıştır. Zira o, Kur'ân âyetlerinin ezberlenmesinin yanında yazıya aktarılmasına da büyük önem vermiştir. Kur'ân'ın yazıyla kayıt altına alınmasının üç önemli aşaması bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine çeşitli yazı malzemeleri üzerine dikte ettirdiği dönemdir. Kur'ân, bu yöntemle Hz. Peygamber henüz hayatta iken yazıya geçirilmiştir. Fakat vahiy süreci devam ettiğinden ötürü tertipli bir kitap hâline getirilememiştir. Dolayısıyla söz konusu dağınık parçalar, sonraki dönemde yazımı yeniden gerçekleştirilecek olan Mushaf'ın temelini oluşturmaktadır. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) (ö. 13/634) halifelîği döneminde, Yemâme gününde ve diğer muharebelerde birçok Kur'ân hâfızının şehit düşmesi, Kur'ân'ın zayi olacağı endişesine sebep olmuştur. İstişareler neticesinde, Kur'ân'ın bir kitap hâlinde toplanmasının uygun olacağına karar verilmiş ve yeniden derlenmesini sağlayan tedvin/cem' faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Hz. Osman (r.a.) (ö. 35/656) döneminde ise, Kur'ân'ın farklı formlarda okunması nedeniyle Müslümanlar arasında neredeyse birbirlerini küfürle itham edecek kadar şiddetli tartışmalar ortaya çıkmıştır. İhtilafları sona erdirmek ve kıraatte birliği sağlamak amacıyla müteaddit sayıda Mushaf yazılmış ve bunların her biri birer muallim nezaretinde İslâm şehirlerine gönderilmiştir. Bu çalışmada, ilgili kaynaklarda ikinci ve üçüncü cem' olarak adlandırılan Mushaf'ın âkıbeti ve günümüzdeki durumu incelenmiş; ayrıca çeşitli kütüphanelerde bulunan Mushaf'ın Hz. Osman'a ait olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kitâbet, Ebû Bekir Mushaf'ı, Osmân Mushaf'ları, İslâm Şehirleri, Kütüphane, El Yazması Mushaf'lar.

Abstract

The process of textualisation of the Qur'an began with its revelation to the Prophet (s.a.s.) (d. 11/632). Because he attached great importance to the memorisation of the verses of the Qur'an as well as its transcription. There are three important stages of recording the Qur'an in writing. The first of these is the period when the Prophet had the scribes of revelation dictate the Qur'an on various writing materials. The Qur'an was written down by this method while the Prophet was still alive. However, since the revelation process continued, it could not be turned into an organised book. Therefore, these scattered fragments constitute the basis of the Mushaf, which will be rewritten in the following period. During the caliphate of Hazrat Abu Bakr (r.a.) (d. 13/634), the martyrdom of many Qur'anic scribes on the day of Yemama and other battles caused concern that the Qur'an would be lost. As a result of consultations, it was decided that it would be appropriate to collect the Qur'an in a book and the activity of tedvin/cem' was carried out. During the period of Hazrat 'Uthman (r.a.) (d. 35/656), due to the recitation of the Qur'an in different forms, fierce disputes arose among Muslims, almost to the point of accusing each other of blasphemy. In order to end the disputes and to ensure unity in Qur'anic recitation, a number of Mushafs were written and each of them was sent to Islamic cities under the supervision of a teacher. In this study, the second and third cem' Musafs, which are referred to as the second and third cem' in the relevant sources, are analysed.

Keywords: Tafsir, Spelling, Mushaf of Abû Bakr, Mushaf of Uthmân, Islamic Cities, Library, Manuscript Mushafs.

Giriş

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında icra edilen en önemli faaliyetlerden biri de hiç şüphesiz ki Mushaf'ın cem' edilmesidir. Büyük bir dikkat ve hassasiyet gerektiren bu işlem, Hz. Peygamber tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılan ve dağınık bir hâlde bulunan parçaların bir araya getirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Hz. Peygamber'e nâzil olan tüm âyetlerin yazılı olarak bulunduğu söz konusu muhtelif parçalar hem Hz. Peygamber'in hem de vahiy kâtiplerinin evinde; ayrıca diğer sahâbîlerin nezdinde özenle muhafaza edilmiştir. Bu sahifeler, yazımı yinelenen olan yeni nüsha için ana/asıl umde mertebesindedir. (Fermâvî, 2004, 85; Eroğlu, 2012, 71).

Vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit (r.a.) (ö. 45/665) başkanlığında deruhte edilen bu görev, yaklaşık olarak on beş ay kadar devam eden bir süre sonunda tamamlanmıştır (Sindî, trs, 361-362; Sâlim, 2016, 125). Düzenli ve disiplinli bir çalışma neticesinde çeşitli yazı malzemeleri üzerine imlâ edilmiş olan âyetler tüm kıraat vecihleriyle birlikte yeniden yazılarak sûrelerdeki yerlerine yerleştirilmiştir (Ca'berî, 2017, 1/334; Mârgînî, 1994, 46; Kürdî, 1946, 111; Demirci, 2014, 114-123). Âyetlerin tertibinin yanı sıra Mushaftaki her bir sûre de son arzada sabit olan tilâvet tertibine göre düzenlenmiştir (Sâlim, 2016, 131). Yazımı tamamlanan ve iki kapak arasına alınan bu kitaba Mushaf ismi verilmiştir (Süyûtî, 2008, 130; Lebîb, trs, 83). Ayrıca bu özel Mushaf nüshasına Hz. Ebû Bekir'e nispetle "Suhuf-u Bekrî" denilmiştir (Fermâvî, 2004, 87).

Burada işaret edilmesi gereken bazı önemli hususlar bulunmaktadır. Öncelikle Hz. Ebû Bekir'in emriyle gerçekleştirilen bu çalışmaya cem' faaliyeti denilmiştir. Çünkü o, sadece Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine dikte ettirdiği muhtelif parçaların toplanmasını ve bu asıl parçalara dayalı olarak hiçbir ilave ve eksiltme yapılmadan yazılı metne tamamen uygun olan bir kopya çıkarılmasını sağlamıştır. Gerçekleştirilen bu çalışma ile Hz. Peygamber'in huzurunda yazılan ve onun onayından geçen tüm âyetler, imlâ formuyla birlikte zayi olmaktan korunmuştur. Hz. Ebû Bekir'in gerçekleştirdiği bu işlemin temel hedefi de bu düşünceye matuftur. Çünkü dağınık bir hâlde bulunan parçaların muhafazası oldukça zordur. Böyle bir tedbir ve tasarrufun hayata geçirilmesiyle, hem Mushaf'ın ikinci kez ilk yazıldığı şekliyle teyit edilmesi temin edilmiş hem de ondan en küçük bir parçanın/harfin bile kaybolma veya eksilme tehlikesi bertaraf edilmiştir. Bu Mushaf'ın diğer bir açıdan önemi ise, Hz. Osman döneminde istinsah edilecek Mushaf'lar'a kaynaklık edecek olması ve tüm sabit farklı kıraat vecihlerini ihtiva etmesidir.

Cem'edilen bu ilk Mushaf, vefatına kadar Hz. Ebû Bekir'in gözetiminde kalmıştır. Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra ise halife seçilen Hz. Ömer'e (r.a.) (ö. 23/644) intikal etmiş ve şehadetine değin onun himayesine emanet edilmiştir. Daha sonra bu özel Mushaf, Hz. Ömer'in kızı ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in zevcesi Hz. Hafsa'ya (r.a.) (ö. 45/665) geçmiştir (İbn Kesîr, 1416, 85). Söz konusu Mushaf, Hz. Osmân'ın halifeliği döneminde Mushaf'ın istinsahı için geçici bir müddet Hz. Hafsa'dan emanet olarak alınmıştır. İmam Mushaf'ın istinsahı tamamlandıktan sonra da tekrardan ona iadesi sağlanmıştır. Bu Mushaf yaklaşık olarak yirmi yılı aşkın bir süreyi kapsayan bir zaman dilimi boyunca vefat edinceye kadar Hz. Hafsa'nın uhdesinde muhafaza edilmiştir (Dânî, trs, 14; Süyûtî, 2008, 130). Hz. Hafsa'nın vefatını müteakip, Emevî hânedanı emîri Mervân b. Hakem (ö. 65/685) tarafından talep edilen bu Mushaf, Abdullah b. Ömer (r.a.) (ö. 73/693) vasıtasıyla ona teslim edilmiştir (İbn Ebû Dâvûd, 2002, 211; İbn Kesîr, 1416, 85-86; Zürkânî, 1995, 329). Mervân b. Hakem'in eline geçen bu Mushaf'ın âkibeti son olarak onun tavrıyla belirlemiştir. Onun bu husustaki tasarrufunun ayrıntılarına ilerleyen sayfalarda yer verilecektir.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde yaptığı en büyük hizmetler arasında Mushaf'ın istinsahı bulunmaktadır. O, Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında oluşturduğu istinsah komisyonuna müteaddit Mushaf'lar yazdırmıştır. O, çıkardığı emirname ile bu Mushaf'lardan her birinin zamanın önemli İslâm merkezlerine (Mekke, Medîne, Basra, Kûfe, Şâm, Yemen ve Bahreyn) gönderilmesini sağlamıştır. Bu Mushaf'ların farklı şehirlere gönderimi onun emriyle gerçekleştirildiği için de bunlara "Mushaf-ı Osman veya Mesâhif-i Osman" denilmiştir. Bunun yanı sıra kendisi için yazdırdığı rivâyet edilen özel nüshası da "Mushaf-ı Osman" olarak anılmıştır (Keskiöğlü, 1993, 136). Hz. Osman'ın gerçekleştirdiği bu istinsahın ana gayesi, geniş İslâm coğrafyası üzerinde çeşitli beldelere dağılan Müslümanlar arasında kıraat birliğini sağlamak ve neredeyse tekfir etmeye sebep olacak kıraat ihtilafı tartışmalarını sona erdirmektir (Dânî, trs, 14-17).

Öncelikle burada Hz. Osman'ın hicrî 35'te şehit edildiği esnada okumakta olduğu ve üzerine sıçrayan kan damlaları bulunan Mushaf'ın ve diğer şehirlere gönderilen Mushaf'ların (Mesâhif-i

Emsâr'ın) konusu ele alınacaktır. Özellikle şu hususun vurgulanmasında fayda bulunmaktadır; Emevîler, Hz. Osman'ın okuduğu anda şehit edildiği ve üzerine kanının döküldüğü Mushaf'ı propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Dolayısıyla üzerinde kan lekeleri bulunan söz konusu Mushaf, büyük bir değere sahiptir. Durum bu olunca, herhangi eski/yıpranmış bir Mushaf'ın üzerine kan damlatıp, "Hz. Osman'ın Mushaf'ı budur," diye ortaya çeşitli Mushaflar çıkarılmıştır. Bundan ötürü, ilgili Mushaflardan hangisinin Hz. Osman'a ait "İmam Mushaf" olduğunun ayırt edilmesi ve tespiti zorlaşmıştır (Keskiöglü, 1993, 136; Ersöz, 1996, 135). Bazı kimseler bu konuyu istismar vasıtası edinerek, ellerinde bulunan Mushaf'ın sanki Hz. Osman şehit edilirken tilâvet ettiği Mushaf'ın o Mushaf olduğunu kabul ettirmek için, birtakım eski/antika Mushaflara kan izleri bulaştırmışlardır. Günümüzde kütüphanelerde üzerinde kan lekeleri bulunan çok sayıda Mushaf bulunmaktadır (Kevserî, 1994, 101-114). Kütüphanelerde muhafaza edilen bu el yazması Mushaflardan bazılarının, bu ilk nüshalardan biri olması veya en azından onlardan yazılanlardan istinsah edilmiş olması imkân dâhilindedir (Altıkulaç, 2007, 36).

Mushaf tarihi açısından büyük bir öneme hâiz olan diğer bir konu da şudur: Hz. Osman'ın kendisine ait özel Mushaf'ı ile Medine Mushaf'ı arasında bir alaka bulunmaktadır. Hz. Osman, istinsah ettirdiği ve şehirlere dağıttığı Mushaflardan birini de Medine ahali için bırakmış ve Zeyd b. Sâbit'i de bunu onlara öğretmek üzere Kur'ân muallimi olarak tayin etmiştir. Sonraki dönemlerde telif edilen bazı kaynaklarda onun kendisi için ayırdığı bir Mushaf'ın olduğu nakledilmektedir. Bu rivâyete göre Hz. Osman şehit edildiği esnada kendisine ayırdığı o Mushaf'ı okumaktadır. Vücudundan dökülen kanın bir kısmı Bakara sûresinin şu âyetine sıçramıştır: فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ "Onlara karşı Allah sana yeter." (Bakara, 2/137; İbn Sa'd, trs, 3/73-74; Altundağ, 2002, 56). Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Sa'd'a ait "Tabakat" isimli eseri dışında Hz. Osman'ın, istinsah edilen Mushaflardan birini kendisi için ayırdığıyla ilgili bilgi ilk dönem kaynaklarında bulunmamaktadır. Bu da, Hz. Osman'ın şehit edildiği esnada okuduğu nüshanın Medine nüshası olabileceğini anımsatmaktadır (Altundağ, 2002, 57). Ancak Hz. Osman'a ait İmam Mushaf'ın bazı kelimelerinin imlâsının Medinelilere bırakılan Mushaf'tan farklı olduğu yönünde birtakım bilgiler rivâyetler arasında yer almaktadır (Sicistânî, 1995, 245-250; Sâlim, trs, 19; Dâni, trs, 106-117; Bennâ, 1987, 2/406, 425, 440, 613; A'zami, 2006, 141). İki Mushaf arasındaki mevcut farklılıklar, Hz. Osman'ın şehit edildiği anda okuduğu Mushaf'ın Medinelilere bırakılan Mushaf olmadığına işaret etmektedir (Altundağ, 2002, 57).

Hz. Osman'ın istinsah komisyonu tarafından imlâ edilen Mushaflardan birini kendisi için almadığını söyleyenlere göre bu Mushaf, halife Hz. Osman'ın kendi eliyle yazdığı özel Mushaf'ıdır (İbn Kesir, 1416, 89-90; Altundağ, 2002, 57). İbn Kesir (ö. 774/1373) tarafından yapılan açıklamaya göre, bazı gezginlerin Hz. Osman'ın şehit edildiği sırada okuduğu Mushaf'ı kendisinin istinsah ettiğini ifade etmeleri bu görüşle örtüştüğünden dolayı daha isabetli görünmektedir (İbn Kesir, 1416, 89-90; Sâlim, trs, 19; Altundağ, 2002, 57).

Öte yandan eğer Hz. Osman kendisi için bir Mushaf yazmışsa bile bunun ancak tüm Mushafların istinsahının tamamlanmasından sonra mümkün olabileceğine dikkat çekilmektedir. Çünkü Mushafların imlâsını müteakip Hz. Osman, istinsahtan önce yazılan diğer özel Mushafları tamamen imha ettirmiştir. Başkalarına ait Mushafların imha edilmesiyle birlikte Hz. Osman'ın şahsî Mushaf'ına ilişilmemesi makul görünmemektedir. Ancak aslî kaynaklarda bu hususta herhangi bir bilgiye yer verilmediği için, bahse konu Mushaf'ın Hz. Osman tarafından kendi eliyle yazılmış olabileceğinin muhtemel olduğu da ifade edilmektedir (Altundağ, 2002, 57).

Kaynaklarda yer verilen "Hz. Osman Mushaf yazdı" biçimindeki açıklamalar, mecâzî bir anlatımdır (İbn Kesir, 1416, 78). Bu ifadeden Mushaf'ın Hz. Osman tarafından yazıldığı şeklinde anlaşılması gerekmektedir. Bu tarzda gelen ifadeler şöyle takdir edilmelidir: Hz. Osman'ın

oluşturduğu istinsah komisyonu ilk başta tek bir Mushaf yazmış, daha sonra farklı şehirlere gönderilmek üzere bu nüshadan müteaddit nüshalar istinsah edilmiştir. Hz. Osman'ın kendisi için bıraktığı bu Mushaf da istinsah komisyonunun yazdığı ilk nüshadır. Bunun "İmam" şeklinde isimlendirilmesi de, onun Hz. Osman'ın bizzat kendi eliyle değil de komisyon tarafından yazılan bir nüsha olduğunu göstermektedir (Dâni, trs, 17). Bu bilgilerden anlaşılabilir, Hz. Osman'ın kendisi için ayırdığı bu Mushaf kendisi tarafından istinsah edilmemiş ya da bunu komisyona Medine ahali için yazdırmamıştır. Bu Mushaf ancak heyet tarafından yazılan nüshalardan halife için ayrılmış olanıdır (Altundağ, 2002, 58).

Yukarıda aktarılan bilgiler özetlenecek olursa, Hz. Osman kendisi için özel bir Mushaf istinsah etmediği gibi komisyona da herhangi bir nüsha yazdırmamıştır. Komisyonun yazımını gerçekleştirdiği bu ilk nüsha Medine'de onun ismine nispetle korunmuştur. Fakat Medine Mushaf'ı olarak belirtilen söz konusu Mushaf bu değildir. Bu Mushaf'ın öne çıkmasının sebebi, Hz. Osman'ın şehit edildiği sırada bu Mushaf'ı okuması ve kanının da bu Mushaf üzerine sıçramasıdır. Yukarıda da işaret edildiği üzere bunda özellikle Emevîlerin propagandasının büyük bir etkisi olmuştur. Aralarında birtakım küçük farklılıklar bulunsada güvenilirlik bakımından bu Mushaf'ın diğer beldelere gönderilen Mushaflardan hiçbir farkı yoktur (Altundağ, 2002, 58).

Şimdi de ilk önce Suhuf-u Bekrî'nin âkibetine, daha sonra da isimleri zikredilen şehirlere gönderilen Mushafların günümüzdeki durumu konusuna geçmek istiyoruz.

Hz. Ebû Bekir'in İstinsâh/Cem'ettirdiği Mushaf'ın Âkibeti

Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde Hz. Peygamber tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılan sahifeler Zeyd b. Sâbit'in başkanlık ettiği heyet tarafından cem'edilmiş ve bu derleme faaliyeti vasıtasıyla yeniden yazılarak bir kitap hâline getirilmiştir. Kaynaklarda buna ikinci cem' denilmiştir (Süyûtî, 2008, 129). Daha sonra Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında Hz. Ebû Bekir'in talimatıyla toplanan Suhuf-u Bekrî'nin imlâsını esas alarak, yine Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında oluşturulan bir heyet vasıtasıyla Mushaflar müteaddit nüshalarla çoğaltılmıştır. Mushaflar Hz. Osman'ın emriyle yazıldıktan sonra merkezî konumdaki tüm İslâm beldelerine; kıraatte ve kitâbette esas alınmak üzere birer nüsha gönderilmiş ve bunun dışında kalan imlâsı farklı diğer tüm muhalif nüshaların imha edilmesi istenmiştir (Süyûtî, 2008, 133-134).

Yukarıda Suhuf-u Bekrî'nin, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine vefatından sonra kerîmesi (kızı) ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in zevcesi, Kur'ân'ın ifadesiyle de ümmehâtü'l-mü'minînden biri olan Hz. Hafsa'ya intikal ettiği belirtilmişti (Ahzâb, 73/6, *أَلَّتَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ*). Daha sonra da Hz. Osman, istinsah heyeti tarafından nüshaların çoğaltılması faaliyetinin tamamlanmasının akabinde Hz. Hafsa'dan emanet olarak aldığı Suhuf-u Bekrî'yi tekrar kendisine iâde etmiş ve temel dayanak konumundaki bu ana nüshanın vefatına kadar kendisinde kaldığı ifade edilmişti. Biz burada akıllara gelen mukadder iki soru sorarak bunlara cevap bulmaya çalışacağız. Söz konusu bu sorular şunlardır:

Birincisi: Hz. Hafsa'nın elinde dolayısıyla koruması altında bulunan ve Suhuf-u Bekrî denilen ilk Mushaf neden diğer muhalif nüshalar gibi imha edilmemiştir?

İkincisi: Hz. Hafsa'nın vefatından sonra bu Mushaf'ın âkibeti ne olmuştur? Tarihî veriler ve konuyla ilgili rivâyetlerde yer alan bilgiler doğrultusunda yukarıda geçen iki soruya cevap niteliğinde şu bilgiler aktarılabilir:

I. Hz. Hafsa'nın yanında bulunan Mushaf, istinsah faaliyetinin icrası için kendisinden alınmıştır. Çoğaltma işleminin nihâyete ermesinden sonra da tekrar kendisine iâde edilmiştir. Fakat

bu Mushaf, istinsah edilen Mushafların dışında kalan diğer Mushaflarla beraber yakılarak imha edilme âkıbetine uğramamıştır. Bunun sebebi, istinsah heyeti tarafından çoğaltılan Mushaflarla aynı olmasıdır. İki Mushaf arasında mevcut olan tek fark, çoğaltılan Mushafların sûrelerine göre tertip edilmiş olmasıdır. Ayrıca bu Mushaf hakkında Hz. Osman'ın bizzat kendisi istinsah işlemi sona erdikten sonra emanet olarak aldığı bu Mushaf'ı kendisine (Hz. Hafsa'ya) iade edeceğine dair kesin bir söz vermiştir. Sonuç olarak, söz konusu Mushaf (Suhuf-u Bekrî) vefatına kadar Hz. Hafsa'nın yanında kalmıştır (İbn Kesîr, 1416, 85). Görüldüğü gibi bu Mushaf, çoğaltılan Mushaflarla aynı özellikleri taşıması gerekçesiyle yok edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle söz konusu bu Mushaf, istinsah edilen Mushafların dayandığı asıl/ana kaynak konumundaydı, nasıl olur da imha edilebilirdi? Bu Mushaf'ın diğerleri gibi ortadan kaldırılmaması çoğaltılan Mushaflarla aralarında fark olmadığını göstermektedir. Âyet tertipli olup sûre tertipli olmayan bu Mushaf muhtemelen istinsah işleminin sona ermesini müteakip istinsah edilen diğer Mushaflar gibi sûrelerine göre tertip edildikten sonra Hz. Hafsa'ya iade edilmişti. Her ne kadar bu konuda bir rivâyet bulunmasa da vakıa bizi mantikî çıkarımın zaruri bir neticesi olarak bu ihtimale yaklaştırmaktadır.

II. Hz. Hafsa'nın vefat edip defnedilmesinin akabinde o zamanda melik olan Mervân b. Hakem Hz. Hafsa'nın erkek kardeşi Abdullah b. Ömer'den Suhuf-u Bekrî'yi kendisine göndermesini kesin bir emirle talep etmiştir. Abdullah b. Ömer de bu talebi olumlu karşılamış ve Mushaf'ı göndermiştir. Mushaf'ın gönderilmesinden sonra ne yapıldığıyla ilgili üç farklı rivâyet nakledilmiştir; birinci rivâyete göre yakılmış (Zürkânî, 1995, 329), ikinci rivâyete göre parçalanmış (İbn Ebû Dâvûd, 2002, 211; İbn Kesîr, 1416, 86), üçüncü rivâyete göre ise su ile yıkanarak silinmiştir (İbn Hacer, 1959, 9/20; Zürkânî, 1995, 329). Mervân daha önce de Hz. Hafsa'dan bu sayfaları istemiştir fakat o, bunları vermeme konusunda direnmiştir. Böylelikle imha işleminden sonra ana nüsha konusunda Hz. Osman'ın temel olarak belirlediği "İmam Nüsha"nın tekrardan teyidi sağlanmıştır. Bu konuda itimat edilmesi gereken asıl tek kaynağın Hz. Osman'ın çoğalttığı nüshalar olduğunun önemi vurgulanmıştır (İbn Ebû Dâvûd, 2002, 211; İbn Kesîr, 1416, 85-86; Zürkânî, 1995, 329).

Suhuf-u Bekrî'nin âkıbetiyle ilgili geçen ve kaynaklarda yer alan üç farklı rivâyette ifade edilen işlemlerin tümünün art arda yapılabileceğine dair bir takım bilgiler aktarılmıştır. Her üç uygulamanın yapılmasının önünde herhangi bir engel bulunmadığından dolayı söz konusu üç işlemin durumu âlimler tarafından araları uzlaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır, şöyle ki: Mervân, imha konusunda Mushaf'a saygı maksadıyla hassas davranmak istediğinden; ilk önce su ile yıkayarak âyetleri sildirmiş, sonra bunları parçalamış, en sonunda da bunları yaktırmıştır (İbn Hacer, 1959, 9/20; Zürkânî, 1995, 329).

Ayrıca kaynaklarda yer alan bazı bilgilere göre Mervân'ın bizzat kendisinin bu sayfaları (Suhuf-u Bekrî'yi) imha etmesinin sebebini şöyle açıkladığı rivâyet edilmiştir: "Ben bunu yaptım, çünkü içindekiler Mushaflara yazıldı ve bu şekilde koruma altına alındı, artık bu sayfalara ihtiyaç kalmadı. Çünkü zamanın ilerlemesiyle bazılarının bu sayfalardan şüpheye düşebileceğinden endişe ettim." (İbn Ebû Dâvûd, 2002, 211-212; İbn Kesîr, 1416, 86; Zürkânî, 1995, 329). Mervân bu sözüyle; Suhuf-u Bekrî'nin içinde Hz. Osman tarafından istinsah edilen Mushafalara muhâlif olan veya Hz. Osman'ın Mushaflarına yazılmayan şeylerin var olduğu zannedilebileceği ya da kuşkuya düşülebileceğinden çekindiğini ve dolayısıyla bu durumdan kaynaklanan endişesini ifade ederek, bu işlemi her türlü şüpheden ve şaibeden korumak maksadıyla gerçekleştirdiğini belirtmek istemiştir (İbn-i Ebû Dâvûd, 2002, 211-212; İbn Kesîr, 1416, 86; Zürkânî, 1995, 329).

Muhammed Abdülazîm Zürkânî (ö. 1367/1948), bu kaygının sebebini Suhuf-u Bekrî'nin dağınık bir hâlde bulunmasına ve bir araya getirilerek belirli bir düzene konulmamış olmasına bağlamıştır (Zürkânî, 1995, 329). Hâlbuki tarihî malûmat bizlere Suhuf-u Bekrî'nin düzensiz

sahifelerden derlenerek tedvin edildiği ve iki kapak arasına alındığı bilgisini vermektedir. Bu işlem neticesinde dağınıklığın giderilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zürkânî'nin yukarıda geçen tespiti ve açıklaması ise dayanağını ve kaynağını belirtmemesi sebebiyle sadece onun meseleye yaklaşımını gösteren bir yorumdan ibarettir. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi Mervân, imha gerekçesini izâh sadedinde böyle bir sebepten de söz etmemiştir. Mervân, yaptığı işlemin gerekçesini; Suhuf-u Bekrî'de bulunanlarının hepsinin istinsah edilen Mushaflara aktarılacak koruma altına alındığı, bundan sonra Suhuf-u Bekrî'ye ihtiyaç kalmadığı şeklinde ifade etmiştir. Buna ilave olarak Suhuf-u Bekrî'nin mevcudiyetinin olumsuz etkisinden bahsederek, Mushaf hakkında şüpheye dayanak sebebi olacağı endişesini dile getirmiştir. Dolayısıyla bütün bu bilgilerden hareketle Zürkânî'nin konuya dair açıklaması ilgili rivâyet ve tarihî vakia ile örtüşmemekte dolayısıyla uygun ve isabetli görünmemektedir.

Kanaatimizce, Mervân'ın zikredilen açıklamalarını tamamlaması bakımından şu hususlar da düşünülebilir: Hz. Osman'ın nüshaları Suhuf-u Bekrî'ye nispetle hacim olarak daha küçük, daha düzenli ve daha kullanışlıydı. Çünkü Suhuf-u Bekrî'den takriben on beş sene sonra yazılmıştı. Aradan geçen süre dikkate alındığında muhtemelen daha kaliteli yazı malzemelerine ulaşılmış ve sayfalar, istifadeyi ve kullanımı kolaylaştıracak derecede daha sistematik bir yöntemle imlâ edilmişti.

Netice olarak; tarihî malûmat ve rivâyetler kesin bir ifadeyle ve zihinlerde hiçbir tereddüde yer bırakmayacak bir şekilde Suhuf-u Bekrî'nin imha edildiği hakkında net bilgiler aktarmaktadır. Buna göre şu anda Suhuf-u Bekrî'nin yeryüzünde bulunmadığı söylenebilir. Durum bundan ibaret olsa da Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği nüshalardan her birinin bunun yerine geçen tıpatıp birer kopya olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

Hz. Osman'a Atfedilen Mushafların Günümüzdeki Durumu

Daha önce geçen ilgili rivâyette Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushafların adedinin yedi olduğu zikredilmişti. Hz. Osman bu Mushaflardan her birini; Mekke, Medîne, Basra, Kûfe, Şâm, Yemen ve Bahreyn olmak üzere İslâm'ın merkezi konumunda bulunan her bir şehrine birer nüsha göndermiş ve bu nüshalardan birini de kendi yanında bırakmıştı.

Hz. Osman'ın odasında bulunan ve okuduğu esnada üzerinde şehit edildiği ve kanından bazı damlaların -daha önce bahsi geçen Bakara sûresi 137. âyeti- üzerine döküldüğü belirtilen meşhûr Mushaf'ın da bu Mushaf olduğu nakledilmektedir (Nemneğânî, 2018, 45).

Hz. Osman, söz konusu Mushafların her birisi ile birlikte, onu şehir halkına öğretecek bir kâri/muallim de göndermişti. Zeyd b. Sâbit'i Medine, Abdullah b. es-Sâib'i (ö. 70/689-90) de Mekke halkına Kur'ân muallimi olarak tayin etmişti. Böylece kıraatler yayılmış ve daha sonraki Mushafların da ana nüsha ve umde konumunda bulunan Osman Mushaflarından istinsah edilmesi sağlanmıştı. Ayrıca bu sûretle Hz. Osman'ın Mushafları, yazılacak tüm Mushafların kaynağı ve aslı olmakla tebcil edilmişti. Bundan dolayı Müslümanlar onları, halifelerin ve idarecilerin hazinelerine intikal ettirerek en mukaddes emanetler hâline getirip insanların gözlerinden kaybolana kadar muhafazalı yerlerde itinalı bir şekilde korumuşlardır. Ancak bu Mushaflar zaman zaman el değiştirmiş, ellerine geçtiği kimseler tarafından saklanmışlardır. Fakat idarelerin ve hilâfetin değişmesi, soygun ve yağmalamaların meydana gelmesi ile bu Mushaflar başka insanlar tarafından sahiplenilmiş ve başka şehirlere götürülmüştür. Öyle ki bunların birçoğunun âkıbetinden habersiz kalınmıştır (Nemneğânî, 2018, 40). Bu Mushafların bulunduğu yerler hakkında bazı kayıtlar bulunmaktadır. Aşağıdaki satırlarda bu konuyu gün yüzüne çıkaracak birtakım bilgiler kısaca aktarılacak ve okuyucunun fikir sahibi olması sağlanacaktır.

Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir el-Kürdî (ö. 1400/1980), “Târîhü'l-Kur'ân” isimli kitabında şöyle demektedir: “Hicaz ve Mısır'daki kütüphanelerde Hz. Osman'ın Mushafları hakkında çok araştırma yaptığımız hâlde onların varlığına dair bizi tatmin edecek herhangi bir güvenilir habere rastlayamadık. Kahire'de yayımlanan 'Dünya ve Herşey' adlı derginin 24 Ağustos 1938 sayılı nüshasında, Almanya'nın Hicaz hükümeti ile yaptığı anlaşma neticesinde Türk kuvvetlerinin Medine'den aldığı halife Osman'a ait asıl nüshayı altı ay içerisinde iade edeceğine dair bir kayıt gördük. Anlaşılan o ki bu nüshayı son Alman İmparatoru II. Wilhelm (ö. 1359/1941) elde etmiştir. Bu konuya dair bilgimiz bunlardan ibarettir” (Kürdî, 1946, 120).

Zürkânî ise şöyle demektedir: “Günümüzde Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların nerede olduğu konusu bir tarafa, mevcut olup olmadıkları konusunda bile elimizde kesin bir delil bulunmamaktadır. Bu konu hakkında bildiğimiz tek şey, İbn Cezerî'nin (ö. 833/1429) kendi döneminde Şam halkına gönderilen Mushaf'ı gördüğü ve diğer bir Mushaf'ın varlığına şahit olduğu bilgisidir” (Zürkânî, 1995, 330; Ebû Şuhbe, 1987, 282).

Kaynaklar, Hz. Osman'ın evinin onu şehit etmek isteyenler tarafından muhasara edildiği, onun 'İmam Mushaf' olarak isimlendirilen kendisine ait özel Mushaf'ı alarak hürmet maksadıyla önce göğsüne bıraktığı, daha sonra okumaya başladığı, bu tilâveti esnasında şehit edildiği ve dökülen kanının bazı Mushaf sayfalarına sıçradığı; kanın bulaştığı âyetlerden birinin de Bakara sûresinin 137. âyeti olduğu bilgisini aktarmaktadır (Taberî, trs, 5/398; İbn Kesîr, 1416, 90-91; Sallâbî, 2009, 375).

Hz. Osman'ın şehit edildiği zamandan bugüne kadar 'İmam Mushaf' hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bu iddialarla beraber Mushaf'ın âkıbeti hakkında çeşitli problemler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konu hakkında yaygın beş iddia bulunmaktadır. İlerleyen satırlarda bu iddialarla ilgili bilgileri özetleyerek ana hatlarıyla aktarmaya çalışacağız.

Birinci İddia

Hz. Osman'ın Mushaf'ı olduğu iddia edilen ve kan damlaları izini taşıyan Mushaf'ın Mısır Mushaf'ı olduğu söylenmektedir. Makrîzî (ö. 845/1442), bu Mushaf'ın Abbâsî Halifesi Muktedir Billâh'ın (ö. 320/932) kütüphanesinden çıkarıldığını ve hicrî 378 senesi Muharrem'in 5'inde Azîz Billâh'ın (ö. 386/996) halifeliği döneminde 'Amr Camiine' nakledildiğini zikretmektedir (Sahr, trs, 114).

Bu nakil işlemi her ne kadar tarihî bir belgeyle ispat edilememiş olsa da Hz. Osman'a ait olduğu iddia edilen Mısır Mushaf'ı, el-Hüseynî Mescid'i yakınlarında bulunan “el-Kâdî el-Fâdîl Medresesinde” koruma altına alınmıştır. Bu medresenin tahribinden sonra Sultan Gavri (ö. 922/1516) kendi medresesinin karşısına inşa ettirdiği Kubbe'ye nakletmiştir. Sonra Hz. Peygamber'e ait eserlerle beraber Zeynebî Mescidine nakledilinceye, yani hicrî 1275 senesine kadar orada muhafaza edilmiştir. Daha sonra tarihî eser koleksiyonları kalesine, buradan hicrî 1304 senesinde Divânü'l-Evkâf'a, bir sene sonra buradan alınarak Âbidîn Köşküne ve en sonunda da aynı sene içerisinde el-Hüseynî Mescidine nakledilmiştir (Sahr, trs, 115; Nemneğânî, 2018, 42-43). Semhûdî (ö. 1390/1971) bu Mushaf'ın Hz. Osman'a ait aynı Mushaf olmasını uzak bir ihtimal olarak değerlendirmekle beraber, bunun Hz. Osman tarafından şehirlere gönderilen diğer Mushaflardan biri olabileceğini ifade etmiştir (Sahr, trs, 115; Nemneğânî, 2018, 42-43). Burada mutlaka işaret edilmesi gereken bir gerçek var ki o da Hz. Osman'ın Mısır'a herhangi bir nüsha göndermemiş olmasıdır. Çünkü Mısır ismi, Osman Mushaflarının gönderildiği şehirler arasında zikredilmemiştir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî (ö. 316/929) ve Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) bu bilgiyi nakletmişlerdir (Sahr, trs, 115; Nemneğânî, 2018, 42-43). Aktarılan bilgiler

doğrultusunda belirtilen durum dikkate alındığında iddianın doğru olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Zürkânî, Mushaf'ın sahip olduğu özellikler hakkında bilinenlere dayalı olarak bu konuya hem olumlu hem de olumsuz bir yaklaşım göstermiş ve Mushaf'ın Hz. Osman'a aidiyetiyle ilgili şu bilgileri aktarmıştır: "Mısır'da eski eserlerin ve kitapların bulunduğu kütüphanelerde bulunan yazma Mushafların Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar olduğu söylenmiştir. Ancak bunların Hz. Osman'a nispeti konusunda şüpheler bulunmaktadır. Çünkü bu Mushaflarda sûreleri birbirinden ayırmaya ve aşırıları belirlemeye yarayan işaretlere benzer birtakım alâmetler ve süsler bulunmaktadır. Oysaki Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflarda bu tür şeyler ve bilindiği gibi nokta ve hareketler mevcut değildi" (Zürkânî, 1995, 330; Ebû Şuhbe, 1987, 282-283).

Hüseynî Mescidinde bulunan eski eserler koleksiyonunda korunan ve Hz. Osman'a nispet edilen Mushaflar, eski 'kûfî yazı' stili ile yazılmıştır. Harflerin iç boşlukları belirgin ve gerçekten hacimleri büyüktür. Yazısı, Medine'de bırakılan ya da Şam'a gönderilen Mushafların hattına uygundur. Mesela; *مَنْ يَرْتَدَّ* âyeti (Mâide, 5/54) idğamın çözülmesi ile iki 'dâl' harfi ile birlikte *مَنْ يَرْتَدَّ* şeklinde yazılmıştır. Bu konuda en fazla, bu Mushaf'ın Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushafların birinin hattı ile nakledildiği düşünülebilir (Zürkânî, 1995, 330-331; Ebû Şuhbe, 1987, 283).

Aynı koleksiyonda muhafaza edilen ve Hz. Ali'nin (r.a.) (ö. 40/661) bizzat kendi yazısı ile yazdığı söylenen Mushaf'ın da eski 'kûfî hat' ile yazıldığı görülmektedir. Ancak bunun hacmi biraz daha küçüktür. Yazısı da diğerlerine göre daha az belirgindir. Hattı da Medine'de bırakılan ve Şam'a gönderilen Mushafların dışındakilere uymaktadır. Mesela; biraz önce verdiğimiz *مَنْ يَرْتَدَّ* âyeti bu Mushafta idğamla ve tek 'dâl' ile yazılmıştır. Bu kelime Medenî ve Şâmî Mushafların dışında böyle yazılıydı. Bu Mushaf'ın Hz. Ali tarafından yazılmış olması ihtimali bulunduğu gibi onun emri ile Kûfe'de yazılmış olması ihtimali de vardır (Zürkânî, 1995, 331; Ebû Şuhbe, 1987, 283).

Diğer bir değerlendirmeye göre ise, Topkapı, Taşkent, Kahire (Mısır) ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesindeki mevcut Mushafların hem yazılarının hem de asır ve ölçülerinin birbirinden farklı olması yönüyle Hz. Osman'a ait değil, Hz. Osman Mushaflarından istinsah edilmiş nüshalardır. Bu sebeple bunlardan her birine Osman Mushaf'ı denilmiştir. Sonuç olarak Mısır (Kahire) Mushaf'ının, Hz. Osman'a atfedilen Mushaflarından biri olabileceğini söylemek imkânsızdır (Altıkulaç, 2022, 272-273).

Ne var ki, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushafların hiçbirinin günümüze kadar ulaşmaması, Kur'ân öğrenmede güvenilen yöntemin Hz. Peygamber'e varıncaya kadar bir imamın diğerinden, bir sikanın ötekinden şifâhî olarak öğrenmesi ve nakletmesi şeklinde olduğu sürece herhangi bir zarar söz konusu değildir. Çünkü bu, Kur'ân hakkında günümüze kadar en mükemmel şekliyle gerçekleşen mütevâtirdir (Zürkânî, 1995, 331; Ebû Şuhbe, 1987, 283).

İkinci İddia

İbn Battûta (ö. 770/1368-69), Basra şehrindeki seyahati hakkında bilgi verirken şöyle demektedir: "Basra'da bulunan (Mescid-i Emîrî'l-Mü'minin) Hz. Ali Mescidi, şehrin ortasında idi. Mescit şu anda ikamet yerinden iki mil uzaktadır. Halk, Cuma namazını bu mescitte kılar ve bu mescit bir sonraki Cuma namazına kadar kapatılır. Hz. Osman şehit edilirken yanında bulunan Mushaf bu mescittedir" (Sahr, trs, 116; Nemneğânî, 2018, 43-44).

Bu Mushaf'ın Hz. Osman'a ait olma ihtimali uzak bir ihtimaldir şöyle ki: Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra Zeyyânoğulları, Tilmisân'da bu Mushaf'ı Ebü'l Hasan Alî el-Merînî (ö. 752/1351) hicrî 738 senesinde onlardan geri alıncaya kadar kendi sultanlarının hazinelerinde

muhafaza etmişlerdir. İbn Battûta Irâk'a ziyaretini gerçekleştirdiği zamanda Irâk, Moğol asıllı olan İlhanlılar'ın hükmü altındaydı. İlhanlılar İrân'da yedinci hükümdarları Gâzân Hân (ö. 703/1304) döneminden beri İslâm'ı benimsemişlerdi (Sahr, trs, 116-117). Eğer İbn Battûta'nın Basra'da gördüğü Mushaf'ın Hz. Osman'a ait Mushaf olduğunu kabul edecek olursak bunun ancak Bağdat'ın 656 senesinde Moğollar'ın eline geçmesinden sonra onlar vasıtasıyla Bağdat'tan Basra'ya intikal ettiği sonucuna ulaşırız. Bununla beraber Kuzey Afrikada (Fas'ta) Merîniye müzesinde, üzerinde Hz. Osman'a ait kan damlaları izlerinin bulunduğu diğer bir Mushaf'ın bulunmasını nasıl açıklayabiliriz? Bu durumda ikisinden birinin Hz. Osman'ın Mushaf'ı olmadığı ortaya çıkar. Kuzey Afrikada bir Mushaf'ın var olduğu bilinmektedir. Aslı itibariyle bu Mushaf, Kurtuba Camiinde korunmaktaydı. Daha sonra Muvahhidiler, Keşalîlerin tehdidine karşı Kurtuba'da zayi olur endişesiyle onu Merrâkeş'e intikal ettirdiler. Mushaf'ın muhafazası için gerekli tüm tedbirlerle özel güvenli yerlerde koruma altına aldılar. Öyle ki Muvahhidilerin halifeleri, askeri seferlerinde bu Mushaf'ı veya bazı parçalarını teberrük (bereket) maksadıyla yanlarında bulundurmuşlardır (Sahr, trs, 116-117).

İbn Battûta, söz konusu bu Mushaf'ın Hz. Osman tarafından Basra ya da Kûfe'ye gönderilen Mushaf olduğunu belirtmektedir. Bunun daha sonraki bir zamanda ise önce Semerkant'a daha sonra da Taşkent'e götürüldüğüne ve şu an Taşkent'te bulunan Mushaf'ın bu Mushaf olduğuna işaret etmektedir (Sahr, trs, 49). Ayrıca üzerinde kan izleri bulunan bu Mushaf'ın Medine'ye gönderilen Mushaf olduğu iddiası da uzak bir ihtimal görünmektedir (Sahr, trs, 20).

Bir diğer görüşe göre ise, bu nüsha Emevî yönetimi tarafından bir müddet muhafaza edilmiştir. Mevlâna Şibli'den nakledildiğine göre onlar, daha sonradan bu Mushaf'ı tespit edilemeyen bir zamanda Endülüs'ün bir vilâyeti olan Kurtuba şehrine intikal ettiklerinde bu Mushaf nüshasını da beraberlerinde götürmüşlerdir. Endülüs'te İslâm hâkimiyeti son bulduktan sonra bu Mushaf Fas'a getirilmiş ve uzun süre orada kalmıştır (Doğrul, 1927, 65-66).

Yukarıda aktarılan bütün bu bilgiler bizi İbn Battûta'nın gördüğünü belirttiği Basra Mushaf'ı konusunda şüpheye sevk etmektedir. Önümüzde sadece Basra'da muhafaza edilen Mushaf'ın Hz. Osman'ın Irak'a gönderdiği (Basra-Kûfe) iki Mushaf'tan biri olabileceği varsayımı kalmaktadır. **فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ** âyeti üzerinde bulunan kan damlalarının, bilerek gerçeği kamufle ve insanları ikna etmek, bu Mushaf'ın şehit halife Hz. Osman'a ait olduğunu ispatlamak amacıyla bırakıldığı anlaşılmaktadır (Nablûsî, 1986, 32-33; Sahr, trs, 117).

Üçüncü İddia

Özbekistan'daki Taşkent nüshasıdır. Bu nüsha Taşkent dini idare kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Bu Mushaf, ceylan derisi üzerine yazılmış olup Osman Mushaf'ı olduğu iddia edilmektedir. Mushaf'ın özelliklerine baktığımızda onun; noktasız, sayfalarından her birinin 12 satır ve sayfa sayısının 353 varak ve ebatının 68x53 olduğu görülür. İmam Mushaf olduğu iddia edilen bu Mushaf'ın buraya nasıl geldiği tartışma konusudur. Bu Mushaf ilk önce Semerkant'a daha sonra da 1869'da Taşkent'teki şimdiki yerine ulaşmıştır (Sahr, trs, 117).

Mushaf'ın buraya nasıl getirildiği konusuyla ilgili soruların cevabına gelecek olursak bu konuda iki varsayım bulunduğunu söyleyebiliriz:

Birincisi: Moğol asıllı Zehebiyye Kabilesi'nin (Altınordu Devleti'nin) hicrî 621-907 yılları arasındaki hükümler döneminde Semerkant'a getirilmiştir, şöyle ki: Kıpçak asıllı Memlük Devleti Sultanı Zâhir Baybars (ö. 676/1277) tarafından müttetiki olan Altınordu Devleti Han'ı Berke Hân'ın (ö. 665/1266) İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra kendisine hediye etmiştir. Berke Hân Moğollardan ilk Müslüman olan ve Zâhir Baybars'la evlilik yoluyla akrabalık kuran bir kimsedir (Sahr, trs, 117).

İkincisi: Bazı tarihçilerin naklettiğine göre bu Mushaf, İbn Battûta'nın Basra'yı ziyaretinde gördüğü aynı Mushaf'tır. Daha sonra 771-807 yılları arasında hükümdarlığı döneminde Timurlenk (ö. 808/1405) vasıtasıyla buradan Semerkant'a nakledilmiştir (Sahr, trs, 117).

Bu Mushaf'ın İmam Mushaf olduğunu söyleyenler, şu an Taşkent'te bulunan Mushaf'ın yazıldığı hattın sûretinin İmam Mushaf'ın sûretine en yakın sûret olduğunu ve bu Mushaf'ın buraya Basra'dan intikal ettirilmesinin imkân dâhilinde olduğu belirtmektedirler. Bunun İmam Mushaf olduğunu reddedenler ise, Taşkent Mushaf'ında harflerin imlâsını temsil eden sûrette sanatsal bir işçiliğin açıkça görüldüğünü ve bu hattın tarihinin halîfe Hz. Osman dönemine ait olmadığına işaret ettiğini, bunun ancak hicrî ikinci veya üçüncü asra ait olabileceğini söylemektedirler. Ayrıca çok düzgün bir biçimde imlâ edilen yazıların sanki cetvelle çizilerek yazıldığı intibahını uyandırdığını ve bunun tüm varaklarda açıkça görüldüğünü ifade etmektedirler (Sahr, trs, 118).

Taşkent Mushaf'ı, tarihi süreç içerisinde çeşitli badireler atlatmıştır. Korunması konusunda da birtakım talihsizlikler geçirmiştir. Farklı zamanlarda Mushaf'a ait yapraklar çeşitli menfaatler uğruna koparılmış ve kaybolmuştur. Çok değerli olan ve 13-14 asır öncesinin kültür mirasını günümüze intikal ettiren bu mukaddes metin, emanete sahip çıkma bilinciyle layık olduğu şekilde ne yazık ki muhafaza edilememiştir (Altıkulaç, 2022, 192).

Bu Mushaf'ın bazı yerlerinde kâtip hataları bulunmaktadır. Kaynaklarda yâ harfiyle yazılması gerektiği belirtilen عَلَى, حَى gibi bazı kelimelerin علا, حَأ şeklinde elifle yazıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Taşkent Mushaf'ı, okuduğu sırada şehit edilen Hz. Osman'a ait İmam Mushaf değildir. Ayrıca halkın istifadesi için Mekke, Basra, Kûfe ve Şam'a gönderdiği ve Medine'de bıraktığı Mushaflardan biri olması ihtimali de yoktur (Altıkulaç, 2022, 192). Fakat Hz. Osman Mushaflarının birinden yazılmış olması mümkündür (Altıkulaç, 2022, 272).

Dördüncü İddia

Hıms (Humus) Mushafıyla alakalıdır. Şeyh İsmâîl b. Abdülcevâd Keyâlî (ö. 1231/1816) Osman Mushaf'ını Humus kalesinin mescidinde demirden imal edilen bir kutuda, bunun da korunaklı bir sandık içinde muhafaza edildiğine şahit olduğunu söylemiştir. Keyâlî, bu Mushaf'ın kalın "Kûfî" bir hatla yazılmış olduğunu ve bazı kelimelerinin üzerinde kan izlerinin bulunduğunu belirtmiş ve Mushaf'ı bu hâliyle bizzat gördüğünü ifade etmiştir. Fakat yazı/şekil işleme, hat ve kitâbet ilminde/sanatında uzman olan bazı araştırmacılar Hıms Mushaf'ının yazıldığı Kûfî hattın daha sonraki müteahhir asırlara ait olduğunu bildirmişlerdir. Bu bilgiden hareketle bu Mushaf'ın ancak hicrî birinci asırdan sonra yazılmış olabileceği yönünde kanaat izhar etmişlerdir (Sahr, trs, 118-119).

Beşinci İddia

İstanbul'da bulunan ve Osman Mushaf'ı olduğu söylenen Topkapı Mushafıdır. İstanbul'daki Topkapı Sarayı Müzesi'nde ince deri üzerine yazılı bir Mushaf muhafaza edilmektedir. Bu Mushaf'ın, şehit edildiği gün halîfe Hz. Osman'ın elinde bulunan Mushaf'ın tâ kendisi olduğu ve sayfalar üzerinde günümüze gelinceye kadar kalan kan lekelerinin açıkça görülebildiği söylenmektedir. Hz. Osman'a ait olduğu iddia edilen ve kırmızı noktalar şeklinde görünen kan lekeleri olduğu söylenen lekeler/izlere ve ayrıca Mushaf'ın sahip olduğu özelliklere baktığımızda, bunların sadece bazı boyalı süslemeler ile içinde geometrik şekillerin bulunduğu dairelerden başka bir şey olmadığını görürüz. Bu da bize bu Mushaf'ın Osman Mushaf'ıyla irtibatının bulunmadığı hakkında bilgi vermektedir. Çünkü Osman Mushaf'ında boyalı süslemelerin ve noktalamaların yer almadığını bilmekteyiz (Sahr, trs, 119).

Yukarıda belirtilen söz konusu beş iddia ile beraber bazı Arap kaynakları, halîfe Osman b. Affân'a ait özel Mushaf'ın üzerinde ona ait kan damlalarının bulunduğu bazı sayfaların hicrî 552

senesine kadar Muvahhidîler Devleti halifelerinden Abdülmümin b. Alî'nin (ö. 558/1163) bunları Merrâkeş'e nakletmesine kadar Kurtuba Cami'inde muhafaza edildiği bilgisini aktarmaktadır (Sahr, trs, 119).

Daha önce herhangi bir araştırmacı tarafından tamamen incelenmeyen Topkapı Mushafını başından sonuna kadar inceleyen ilk araştırmacı Tayyar Altıkulaç'tır. O, Hz. Osman'a ait olma ihtimali bulunan bu Mushaf metninin incelenmesi anındaki heyecanını ifade etmektedir. Altıkulaç, Hz. Osman'a ait olduğu iddia edilen en önemli Mushaf nüshalarından birinin Topkapı Mushaf'ı olduğunu ifade etmektedir. Asırlar boyu kütüphanelerde muhafaza edildiği, nihâyetinde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinin bu Mushaf için son durak olduğu hususunu vurgulamaktadır. O, bu Mushaf üzerinde yaptığı detaylı inceleme sonunda 13-14 asırlık bir geçmişe sahip olan bu Mushaf'ın bugün okunmakta olan Mushaf ile tam bir birliktelik sağladığını, ilgili âyete atıfla (Hicr, 15/9) Kur'ân'ın imlâsıyla da korunduğunu ve on dört asır önce nâzil olup yazıldığı gibi elimizde bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, bu tür yazılı belgelerin ilâhi teminatın elle tutulan ve gözle görülen tecellisi olduğuna dikkat çekmektedir. (Altıkulaç, 2022, 226-227). Fakat bu Mushaf'ın Hz. Osman'ın şehit edildiği esnada okuduğu veya kendisinin yazdığı Mushaf olmadığı gibi merkezî konumdaki İslâm şehirlerine gönderdiği Mushaflardan biri de olmayacağı sonucuna ulaştığını dile getirmektedir (Altıkulaç, 2022, 226-227).

Osman Mushaf'ıyla alakalı olmak üzere yukarıda anlatılan bilgilerle beraber daha birçok tarihî malûmât bulunmaktadır. Biz burada sadece Osman Mushaf'ıyla alakalı fikir vermesi amacıyla bir takım özet bilgiler vermek istedik. Konuyu tüm detaylarıyla öğrenmek isteyenleri ilgili bilgilerin bulunduğu kaynaklara havale ederek bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Son söz olarak; bu incelemede, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam ümmetinin halifelliğini üstlenen Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman dönemlerinde, vahiy kâtiplerine dikte ettirilen sahifeler esas alınarak yazımı tekrarlanan Mushafların tarihi süreç içerisindeki durumu ele alınmıştır. Çünkü Kur'ân'ın sonraki nesillere aktarılması, temel kabul edilen bu Mushaflar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Hz. Osman bu işlemi, Hz. Ebû Bekir'in cem' faaliyetinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine dikte ettirdiği muhtelif yazı malzemeleri üzerinde bulunan imlâyâ göre yaptırmıştır. Bunun yanında o, Hz. Ebû Bekir tarafından yeniden yazdırılarak iki kapak arasında cem' edilen ve Suhuf-u Bekrî olarak isimlendirilen ana nüshayı da temel kaynak/dayanak kabul etmiştir. Hz. Osman, Zeyd b. Sabit'in başkanlığında oluşturduğu komisyon aracılığıyla istinsah ettirdiği müteaddit Mushaf nüshalarını/kopyalarını birer Kur'ân muallimi nezaretinde merkezî konumdaki İslâm beldelerine göndermiştir. Ayrıca söz konusu bu Mushaflar'ın, Mushaf yazımında esas alınması ve diğer tüm muhâlif Mushafların imha edilmesini hususunu çıkardığı emirnâme/talimâtname ile Müslüman ahaliye bildirmiştir.

Günümüze değin tüm asırlarda, nesiller boyu çoğaltılan/kopyalanan her bir Mushaf'ın yazımı bu ana Mushaflara tıpatıp uygun olacak şekilde tamamlanmıştır. Dolayısıyla günümüze intikal eden Mushaflar, ilk aslın aynısı konumunda bulunmaktadır. Bu sayede Mushaf/Kur'ân, geçen her bir asırlık zaman diliminde o devirlerde yaşayan Müslüman nesiller tarafından tabî bir yöntemle koruma altına alınmış ve hiçbir değişikliğe uğramadan, bir harf bile olsa ilave ve eksiltmeye maruz kalmadan, hâiz olduğu ve yazdırıldığı ilk hâliyle muhafaza edilmiştir. Mushaf bu özelliğiyle hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak bir açıklıkla ve tevâtür derecesinde bir yolla bugüne kadar ulaşmıştır. Bu açıdan Kur'ân'ın yazılı metin formu olan Mushaf, büyük bir öneme hâizdir. Çünkü o, dinin ana kaynağı mesabesinde olup ilahî hitabın yazılı hâlini temsil etmektedir.

Sonuç

Hız. Peygamber, kendisine vahyin inmeye başlamasıyla beraber onu önce ezberlemiş daha sonra da vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Dolayısıyla Hız. Peygamber henüz hayatta iken Kur'ân'ın tüm âyetleri yazıyla kayıt altına alınmıştır. Bu, Kur'ân'ın yazıyla tespit/tedvin edildiği ilk dönemdir. Ne var ki vahiy inmeye devam ettiği için sayfeler dağınık vaziyettedir. O dönemdeki şartlar Kur'ân'ın bir kitap hâlinde toplanmasına imkân tanımamıştır.

Hız. Ebû Bekir'in hilâfete gelmesinden sonra meydana gelen muharebelerde birçok sahâbî şehit düşmüştür. Bu da Kur'ân'ın yazılı metninin zayı olması endişesine sebep olmuştur. Hız. Ebû Bekir Kur'ân'ı iki kapak arasında toplattırarak kaybolma tehlikesini bertaraf etmiştir. Bu faaliyet Mushaf'ın ikinci tedvin dönemidir ve Kur'ân'ı korumaya yönelik bir tedbir olarak gerçekleştirilmiştir. İstisnâler sonucunda Kur'ân'ın kitap şeklindeki yazılı hâline Mushaf ismi verilmiş; Hız. Ebu Bekir'e nispetle Suhuf-u Bekrî denilmiştir. Bu Mushaf halife seçildiğinde Hız. Ömer'e, onun şehit edilmesinden sonra kızı Hız. Hafsa'ya geçmiş ve vefatına kadar onda kalmıştır. Bu Mushaf Hız. Hafsa'nın ölümünü müteakip Emevî yöneticisi Mervân'ın eline geçmiştir. O da bu Mushaf'ı, eldeki mevcut Mushaf hakkında birtakım şüphelere sebep olacağı endişesine binaen yakılmak sûretiyle imhasını emretmiştir. Dolayısıyla bu Mushaf şu an yeryüzünde bulunmamaktadır.

Mushaf'ın üçüncü defa yazılması ve nüshaların çoğaltılması işlemi Hız. Osman döneminde gerçekleşmiştir. Bu seferki istinsahın temel hedefi/sebebi ise kıraat ihtilaflarını sona erdirmeye yöneliktir. Kurulan komisyon vasıtasıyla yazımı tamamlanan Mushaf nüshaları o zamanın merkezî şehirlerine gönderilmiştir. İmlâ ve kıraatte esas alınması ve bunun dışında kalan diğer tüm Mushaf'ların yakılması emredilmiştir.

Hız. Osman'ın kaynaklarda isimleri zikredilen şehirlere gönderdiği Mushaf'lardan herhangi birinin günümüze intikal edip etmediği Mushaf tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu Mushaf'lar bugün elimizde bulunan Mushaf'ların ana kaynağı niteliğindedir. Dolayısıyla çeşitli kütüphanelerde bulunan ve Hız. Osman'a isnat edilen Mushaf'ların ona ait olup olmadığının tespiti önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsi geçen Mushaf'lar hakkında yapılan tüm açıklamaları dikkate aldığımızda bu Mushaf'ların Hız. Osman döneminde onun istinsah ettirdiği Mushaf'lardan biri olduğunu kesin bir ifadeyle söyleyebilmemiz mümkün değildir. Fakat düşük bir ihtimal de olsa Hız. Osman dönemine veya daha sonraki dönemlere ait olmaları ya da "İmam Nüshaların" birinden istinsah edilmeleri olasılığı bulunmaktadır. Ayrıca yapılacak yeni keşif ve araştırmalar neticesinde bu nüshalardan birine ulaşma ümidi hâlâ bulunmaktadır. Dolayısıyla Suhuf-u Bekrî'de olduğu gibi Osman Mushaf'larından hiçbirinin şu an yeryüzünde mevcûd olmadığını kesin bir ifadeyle söylemek oldukça zor görünmektedir.

Sonuç olarak Hız. Osman dönemine ait Mushaf'ların şimdi nerede olduğu veya bunlardan bazılarının günümüze kadar intikal edip etmediği konusu, Mushaf tarihi açısından henüz çözüme kavuşturulamayan ve herhangi bir neticeye varılamayan en önemli sorunlardan birisidir. Bundan dolayıdır ki doğal afetler, savaşlar ve yangınlar gibi nedenlerle zayı oldukları görüşü ağır basan bu Mushaf'lar hakkında kesin bir hüküm vermek neredeyse mümkün değildir. Ancak bu Mushaf'lardan birinin günümüze ulaşmış olması hususu, Kur'ân'ın korunmuşluğu bakımından çok da fazla bir öneminin bulunmadığı kanaatindeyiz (Kızıllı, 2022, 170). Çünkü asırlar boyunca hem yazı hem de ezber yoluyla koruma altına alınan Kur'ân'ın muhafazası konusunda hiçbir Müslüman feridin herhangi bir tereddüdü yoktur.

Kaynakça

- A'zami, Muhammed Mustafa. (2006). Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi, çev. Ömer Türker, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Altıkulaç, Tayyar. (2007). Hz. Osman'a İzâfe Edilen Mushaf-ı Şerîf (Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası), İstanbul, İİT İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi-IRCICA.
- Altundağ, Mustafa. (2002). İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman'a mı Aittir? 2, sayı: 1, Marife,
- Altıkulaç, Tayyar. (2022). Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme (İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme), Ankara, Sarıyıldız Matbaacılık.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed. (1987). İthâf-ü fudalâi'l-beşer, Beyrut, 'Âlemü'l-Kütüb.
- Ca'berî, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl. (2017). Cümlet-ü erbâbi'l-merâsîd fî-şerh-i 'Akîleti Etrâbi'l-Kasâid, thk. Muhammed İlyâs-Muhammed Envâr, Medîne, el-Mektebü'l-Vatanî.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. (trs.). el-Mukni' fî-resmi mesâhifi'l-emsâr, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî, Kahire, Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye.
- Demirci, Muhsin. (2014). Kur'ân Tarihi, İstanbul, Seçil Ofset Matbaacılık.
- Doğrul, Ömer Rıza. (1927). Kur'ân Nedir, İstanbul.
- Ebû Şuhbe, Muhammed Muhammed. (1987). el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'ân, Riyâd, Dârü'l-Livâ.
- Eroğlu, Ali. (2012). Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri, Erzurum, Eser Ofset ve Matbaacılık.
- Ersöz, İsmet, (1996). Kur'ân Tarihi, İstanbul, Ravza Yayınları.
- Fermâvî, Abdülhay Hüseyin. (2004). Resmü'l-Mushaf ve naktühu, Mekke, el-Mektebetü'l-Mekkiyye.
- İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekir Abdullah b. Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî el-Hanbelî. (2002). Kitâbü'l-mesâhif, thk. Muhibbüddîn Abdussubhân, Beyrût, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî. (1959). Fethü'l-bârî bi-Şerh-i Sahîh-i Buhârî, Beyrût, Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer b. Kesir, Fedâilü'l-Kur'ân. (1416). thk. Ebu İsmail el-Huveynî, el-Eserî, Kahire, Mektebet-ü İbn-i Teymiyye.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. (trs.). Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Keskioğlu, Osman. (1993). Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri, Ankara, TDV Yayınları.
- Kızıışeker, Abdurrahim. (2022). Kur'ân'ın Vahyine ve Mushaflaşmasına Dair Tartışmalar, Ankara, Sonçağ Yayınları.
- Kürdî, Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir. (1946). Târîhü'l-Kur'ân ve garâib-ü resmihi ve hükmühû, Hicâz, Matbaatü'l Feth.
- Lebîb, Saîd. (ts.). el-Cem'ü's-savtî li'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kâhire, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Mârgînî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. Süleymân. (1994). Delîlü'l-hayrân Şerh-ü Mevridî'z-Zem'ân fi-resm-i ve dabtî'l-Kur'ân, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

- Muhammed Zâhid Kevserî. (1994). Makâlât (Çeşitli İslâm Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'ân'a Verdikleri Önem), Kâhire, el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
- Nablûsî, Abdulganî b. İsmail. (1986). el-Hakikat ve'l-Mecâz fi'r-Rihleti İlâ Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve Hicaz, Mısır.
- Nemneğânî, Şeyh İsmâîl Mahdûm b. Şeyh Sâtî Âhund. (2018). Taşkent Mushafı Tarihi (Târîhü'l-Mushaf'il-Osmânî fi-Taşkent), çev. Bahattin Dartma/Ömer Pakiç, İstanbul, Hikmetevi Yayınları.
- Sahr, Abdülazîz Sâlim. (trs.) Edvâ' 'alâ-Mushaf-i Osman İbn-i Affân ve Rihletühü Şarken ve Garben, İskenderiyye, Müesseset-ü Şebâbi'l-Câmia'.
- Sâlim, Ahmed. (2016). Cem'ü'l-Kur'ân, Kâhire, Dârü'l Asriyye.
- Sallâbî, Ali Muhammed. (2009). Osman b. Affân şahsiyyetüh ve asrüh, Dimeşk, Dâr-ü İbn Kesîr.
- Sindî, Abdülkayyûm b. Abdülğafûr. (trs.). Cem'ü'l-Kur'ân fi-ahdi'l-hülefâi'r-râşidîn, Mekke, Câmî'at-ü Ümmi'l-Kurâ.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Hüdayrî eş-Şâfiî. (2008). el-İtkân fi-'ulûmi'l-Kur'ân, nşr./thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. (trs.). Târîhü't-Taberî, Mısır, Dârü'l-Meârif.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. (1995). Menâhilü'l-irfân fi-'ulûmi'l-Kur'ân, Beyrût, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.